

V. PIKUTIS

(Kaunas)

**PAŽIŪROS Į FILOSOFIJOS OBJEKTĄ
IR FILOSOFINIŲ DISCIPLINŲ PASKIRSTYMĄ
KAUNO UNIVERSITETE (1922—1940 METAIS)**

Buržuazinės Lietuvos filosofai plačiai nagrinėjo filosofijos objekto klausimą, nes reikėjo parinkti, kokią filosofinę sistemą dėstyti universitete. Be to, katalikiškoje filosofijoje buvo įvairios kryptys ir mokyklos, kurios skirtingai žiūrėjo į filosofijos struktūrą. 1921—1924 metais šiuo klausimu „Logos“ žurnale rašė Pr. Dovydaitis, Pr. Kuraitis, Iz. Tamošaitis, St. Šalkauskis. Pastarieji du plačiau šį klausimą nagrinėjo, dėstydami universitete filosofijos įvado kursą.

Principinių nesutarimų jų tarpe nekilo. Tai buvo keitimasis nuomėmis „tarp savųjų“ dėl filosofinių disciplinų išskyrimo filosofijos kurse ir šio kurso dėstymo tvarkos.

Giliausiai ir visapusiškiausiai filosofijos objekto ir struktūros klausimus nagrinėjo Teologijos-filosofijos fakulteto filosofijos skyriaus profesorius Stasys Šalkauskis (1886—1941). Su jam būdingu palinkimu į sistemingumą, netgi schematiškumą, St. Šalkauskis plačiau ar siauriau analizavo filosofijos definiciją, objektą, metodą, funkcijas, struktūrą, filosofijos pasaulėžiūros, filosofijos ir specialiųjų mokslų, filosofijos ir religijos, filosofijos ir meno santykius, stengdamasis pagrįsti mintį, kad filosofinės minties Lietuvoje pagrindu reikėtų imti tomistinę filosofiją¹.

St. Šalkauskio apibrėžimu, „Filosofija yra bendras (pažinimo) ir visuotinas (pasaulėžiūros) mokslas, kuris stengiasi iškelti žmogaus protą į aukščiausią sąmoningumo laipsnį, kad prigimtoje jo šviesoje ištirtų pažinių visetą iš pirmutinių ir visuotinių priežasčių“². Šis apibrėžimas yra originali loginė konstrukcija, jungianti viduramžių scholastikos poziciją „scientia rerum omnium per causas ultimas“ (visų daiktų pažinimas iš tolimiausių priežasčių), Tomo Akviniečio įvestą „įgimtosios žmogaus proto šviesos“ sąvoką bei kritiką naujųjų amžių filosofinių pažiūrų, linkusių suvesti filosofiją vien į gnoseologiją arba pasaulėžiūrą (V. Vundtas ir kt.). Lietuvių katalikiškoje filosofijoje ši definicija nepriėjo. Ji buvo vartojama vien autoriaus. Kiti filosofai (Pr. Dovydaitis, Pr. Kuraitis, Iz. Tamošaitis) tik išvardija Platono, Aristotelio, Tomo Akviniečio ir kai kurių kitų idealistų duotas definicijas, o savų nekuria.

¹ Žr. St. Šalkauskis, *Filosofija ir mūsų gyvenimas*.—„Logos“, 1921, sąs. 1—2, p. 26.

² St. Šalkauskis, *Filosofijos įvada*, d. I, Kaunas, 1928, p. 10.

Definicijoje apibrėžęs filosofijos objektą, kaip „pažinių visetą“, St. Šalkauskis sąvoką paaiškina kaip „apibendrintą pažįstamųjų objektų visumą“³, t. y. apibendrintą pasaulio visumą, kuri scholastikoje išreiškiama sąvoka „universum“. Vadinasi, filosofijos objektu laikoma, iš vienos pusės, pažinimo subjektas kaip toks, iš kitos pusės, „visuotinoji pažinių sistema“⁴. Remdamasis tomistiniu materijos ir formos dualizmo principu, St. Šalkauskis sutapatina sudėtinius daikto pradus su materialia ir formalia jo priežastimi, formalią priežastį laikydamas vienybės ir veikimo pradū⁵. Be tų dviejų priežasčių, įvedamos dar vykdomoji ir siekiamoji priežastys. Todėl daroma išvada, kad pasaulėžiūros ir filosofijos objektas yra apibendrinta pasaulio visuma, tiriamą, remiantis visuotinėmis priežastimis. Vadinasi, į objektą įtraukiama ir apibendrinta pasaulio visuma, ir visuotinės priežastys. St. Šalkauskio nuomone, filosofija neturinti apriboto materialiojo objekto; materialųjį jos objektą sudaro apribotų specialiųjų mokslų objektų visuma⁶. Filosofijos formalusis objektas yra toks aspektas, kuriuo filosofija tyrinėjanti savo materialųjį objektą, arba visus protui pažintinus daiktus. Filosofija stengiasi susekti pagrindinius visų daiktų pradus, kurie esą ne kas kita, kaip pirmutinės ir tolimiausios priežastys. Kadangi filosofija turi savą, nuo specialiųjų mokslų skirtingą formalųjį objektą, todėl ją reikia laikyti mokslu⁷.

Kiti universiteto neotomistai filosofijos objektą apibrėžia kaip būtį ir pažinimą ir giliau jo neanalizuoja.

Nagrindamas filosofijos metodą, St. Šalkauskis apžvelgia Platono, Spinozės, Kanto, Fichtės, Šelingo, Hegelio pažiūras, pagal kurias filosofija turi savąjį metodą, bet jis solidarizuojausi su pažiūra, teigiančia, jog filosofija savo pažinimo metodu nesiskiria nuo kitų mokslų⁸. Tačiau išvadoje, priešingai jo ankstesniems teiginiams, sakoma, kad, „einant filosofiniu metodu, žmogaus proto veikimas yra pastumiamas nuo tiesioginio dėmesio ir juslinio patyrimo iki tolimiausių ribų, kurias tik gali pateisinti mokslinio pažinimo teorija“⁹, o tai lyg ir reikėtų filosofinio metodo pripažinimą. Iš tiesų, filosofiniu metodu jis laiko tyrimą „iš pirmųjų ir visuotinių priežasčių“, tačiau sistemos reikalavimas išskirti formalųjį ir materialųjį objektą neleidžia šio tyrimo būdo laikyti metodu, nes priežastis reikia laikyti formalioju objektu. Toks sprendimas yra vienintelis, kuris neprieštarauja dogmatiniam tomizmo pagrindui.

Nagrindamas filosofijos funkcijas, St. Šalkauskis skiria filosofijos tiesioginius uždavinius ir jos atsitiktines išvadas. „<...> filosofijai,

³ St. Šalkauskis, *Filosofijos mokslo ypatybės*.—„Logos“, 1922, sąs. 3—4, p. 130.

⁴ St. Šalkauskis, *Filosofijos įvada*, p. 25.

⁵ Ten pat, p. 11 ir St. Šalkauskis, *Pasaulėžiūra ir filosofija*.—„Logos“, 1924, sąs. 1, p. 48.

⁶ St. Šalkauskis, *Filosofijos įvada*, p. 16.

⁷ Ten pat, p. 10.

⁸ Ten pat, p. 14.

⁹ Ten pat, p. 15.

kaipo mokslui, svarbu tiesa pažinti, o ne vadovauti žmonėms praktiniame gyvenime",¹⁰— tokia išvada rodo gimingumą spekuliatyvinei scholastikai. St. Šalkauskis filosofijai paprastai priskiria tik ontologinę irgnoseologinę-loginę funkcijas ir visiškai ignoruoja metodologinę ir socialinę funkcijas.

Filosofijos definicijos, objekto, metodo, funkcijų klausimus plačiau analizavo tik Šalkauskis, bet filosofijos struktūrą, filosofinių disciplinų suskirstymą nagrinėjo dar ir Dovydaitis, Kuraitis, Tamošaitis.

Tokia yra tradicinė neotomizmo schema: logika, spekuliatyvinė (arba teorinė) filosofija ir praktinė filosofija. Dvi pastarosios gali turėti keletą poskyrių¹¹.

Iz. Tamošaitis tradicinę schemą laiko netobula, nes joje neaiškignoseologijos vieta. Sekdamas Liuveno mokyklos (kardinolo D. Mersjė) priimta schema, jis filosofiją skirsto į dvi dalis: teorinę ir praktinę. Teorinę filosofiją sudaro kosmologija, psichologija,gnoseologija, natūralinėteologija, arba teodicėja, ir ontologija (bendroji metafizika), o praktinę filosofiją—logika, moralinė filosofija, arba etika, meno filosofija, arba estetika. Tačiau ir D. Mersjė schemai jis priekaištauja dėl neaiškaus principo, kuriuo remiantis logika ir estetika laikoma praktinėmis disciplinomis, ir rašo, kad „ta pačia teise į praktinę filosofiją gali būti suvestos ir kitos teorinės filosofijos dalys <...> tokia pat teise ji (estetika) galėtų būti teoretinėje, drauge su psichologija“¹². Iš tikrųjų tai filosofijos skirstymo į teorinę ir praktinę kritika.

Liuveno mokyklos schemas laikosi ir Pr. Kuraitis. „Savamokslis“ filosofas Pr. Dovydaitis tas pačias disciplinas grupuoja visiškai savaip. Veikiamas empirinės sociologijos, jis siūlo papildyti tradicines tomistinės filosofijos disciplinas kai kuriomis sociologinėmis disciplinomis, kurias jungia visuomenės santykių filosofija¹³.

Jeigu Pr. Kuraitis, Iz. Tamošaitis ir Pr. Dovydaitis pateikia savas schemas be platesnio teorinio pagrindo, tai St. Šalkauskis savai „pilno suskirstymo schemai“ racionaliai pagrįsti skiria labai didelį dėmesį, siekia suteikti savo religinei-idealistinei sistemai tariamą mokslinę formą.

Remdamasis savu filosofijos objekto supratimu, St. Šalkauskis filosofiją suskirsto į dvi dalis: pažinimo mokslą ir pasaulėžiūros mokslą. Filosofijos, kaip pažinimo mokslo, objektas yra pažinimo subjektas. Filosofijos, kaip pasaulėžiūros, objektas—tai, ką subjektas pažįsta ir suveda į pasaulėžiūrą, jo žodžiais tariant,—„visuotinoji pažinių sistema“. Kaip ir kitose neotomistinėse schemose, ontologija (mokymas apie būtį) irgnoseologija (mokymas apie pažinimą) yra išskirtos ir priešpastatytos. Neotomistams tai nemetodologinis, o principinis klausimas.

¹⁰ St. Šalkauskis, Filosofijos įvada, p. 13.

¹¹ Я. В. Минявичюс, Современный католицизм и его философия, Вильнюс, 1965, p. 43.

¹² Iz. Tamošaitis, Įvadas į filosofiją, Kaunas, 1933, p. 99.

¹³ Pr. Dovydaitis, Filosofijos kilmė, jos sąvoka, darbo sritys ir uždaviniai.—„Logos“, 1921, sąs. 1—2, p. 5.

Neotomistinėje pažinimo teorijoje akcentuojama ne materialaus pasaulio objektyvių dėsningumų atspindėjimo žmogaus sąmonėje teisingumas, o mūsų proto sugebėjimų, pažinimo ribos¹⁴.

Pažinimo mokslas, anot St. Šalkauskio, skirstomas į dvi dalis: jei jis savo objektu turi formalųjį pažinimo taisyklingumą, tai jis yra normatyvinė disciplina — logika, jei materialųjį pažinimo tikrumą, tai eksplikatyvinė (aiškinamoji) disciplina —gnoseologija.

Antroji filosofijos dalis — pasaulėžiūros mokslas — tradiciškai skirstomas į filosofiją ir praktinę filosofiją. Tokį skirstymą St. Šalkauskis motyvuoja tuo, kad pasaulio sąvoka apimanti ne tik daiktų pasaulį, bet ir gyvenimo pasaulį, t. y. ir tai, kas žmonių veikiamą, žmonių veiksmų visumą¹⁵. Todėl pasauliu jis vadina daiktų pasaulį, pažiūras į jį — teorine pasaulėžiūra (Weltanschauung), gyvenimu — gyvenimo pasaulį, žmonių veikimą, ir pažiūras į jį — praktine pasaulėžiūra (Lebensanschauung). Jo nuomone, lietuvių kalba šios sąvokos negalima tiksliai perteikti, todėl sąvoką „pasaulėžiūra“ reikia suprasti kaip teorinę ir praktinę pasaulėžiūrą arba Weltanschauung ir Lebensanschauung¹⁶. Toks pasaulio „perskyrimas“ ir priešpastatymas darosi suprantamas, jeigu prisiminsime neotomizmo pagrindą — archainę hilomorfizmo teoriją, kurioje veikimas savybingas tik substancionalinei formai, šiuo atveju — žmogaus sielai. Šis padalijimas atspindi neotomistinio idealizmo esmę.

Teorinę filosofiją, arba metafiziką, St. Šalkauskis skirsto į keturias filosofines disciplinas: ontologiją, arba bendrąją metafiziką, kosmologiją, arba gamtos filosofiją, psichologiją ir teodiciją, arba natūralinę teologiją, tris šias disciplinas laikydamas specialiosios metafizikos disciplinomis. Tokį skirstymą jis motyvuoja tuo, kad specialiosios metafizikos dalis reikia skirstyti taip, kaip skirstoma pati tikrovė. O tikrovėje priešpastatyti dievui tegalima tik visą pasaulį, kurį sudaro materialinė ir dvasinė sritys. Dvasinė sritis pasireiškia žmogaus sieloje. Toks teorinės filosofijos skirstymas žymiai skiriasi nuo Ž. Mariteno skirstymo (matematikos filosofija, gamtos filosofija ir metafizika) ir būdingas XVIII a. antrosios pusės neoscholastikai. Jo ir buvo laikomasi to meto Lietuvos mokyklose¹⁷.

Kadangi praktinės filosofijos objektu laikomi žmogaus veiksmai, o veikimas būdingas tik substancionalinei formai, t. y. sielai, todėl, remiantis transcendentinėmis sielos ypatybėmis, praktinė filosofija skirstoma į tokias disciplinas: etiką, teisės filosofiją, estetiką, kultūros filosofiją ir religijos filosofiją.

Kultūros filosofijos išskyrimas tuo metu dar nebuvo įgavęs pilietybės teisių neotomistinėje filosofijoje. Tiesa, jau nuo 1910 metų Vokietijoje ėjo leidinys „Logos. Internationale Zeitschrift für Philosophie der Kul-

¹⁴ Я. В. Минкявичюс, Современный католицизм и его философия, p. 50.

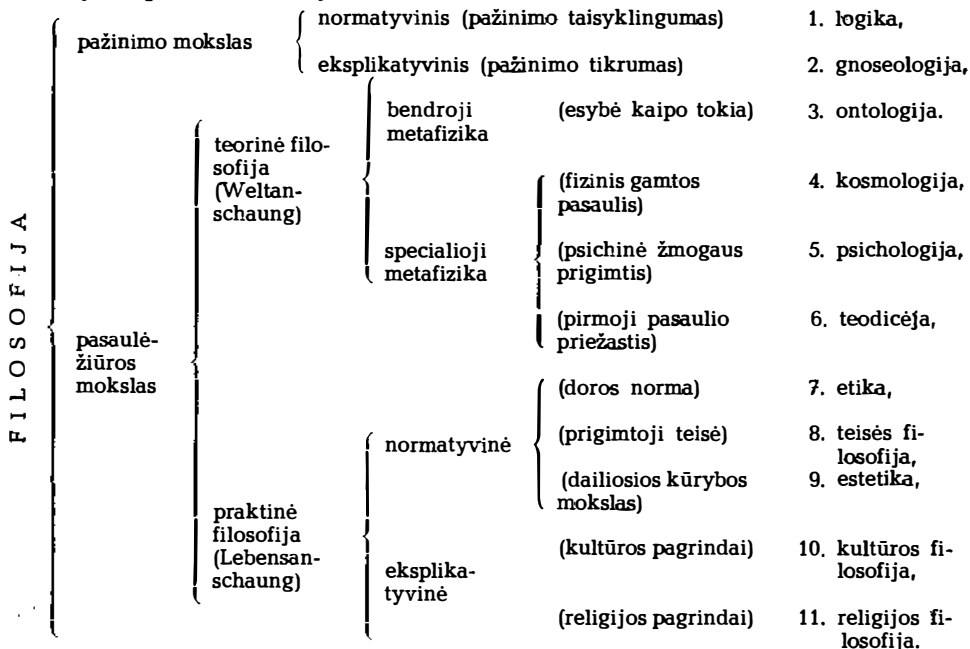
¹⁵ St. Šalkauskis, Pasaulėžiūra ir filosofija.—„Logos“, 1924, sąs. 1, p. 48.

¹⁶ Ten pat, p. 49.

¹⁷ R. Plečkaitis, Psichologijos dėstymas filosofijos kurse Lietuvos mokyklose antroje XVIII a. pusėje.—„Filosofija“, t. VI, Vilnius, 1965, p. 95.

tur" vokiečių, italų, o iki pirmojo pasaulinio karo ir rusų kalbomis¹⁸. Kultūros filosofijos pradininkai J. Herderis, D. Koigenas, O. Braunas, G. Burkhartas, E. Grisebachas, H. Frejeris mėgino nesibaigiantį sociologinių „disciplinų“ (istorijos filosofijos, socialinės filosofijos, arba sociologijos, kalbos filosofijos, visuomenės ūkio filosofijos, net pinigų filosofijos, kurią propagavo G. Simelis) srautą sujungti į vieningą „kultūros filosofijos“ discipliną. Tačiau, A. Maceinos tvirtinimu, St. Šalkauskis „pirmas pažvelgė į kultūrinį žmogaus veikimą sistematiškai ir davė atbaigtą kultūros filosofiją <...> pirmas Lietuvoje ir visame pasaulyje (?) sukūrė kultūros filosofijos sistemą“¹⁹. Ar toks vertinimas pagrįstas, sunku pasakyti be specialaus tyrimo, tačiau viena tikra, kad Lietuvoje kultūros filosofijos išskyrimu, jos įtraukimu į universiteto mokslo planus, jos dėstymu rūpinosi St. Šalkauskis.

St. Šalkauskio pažūrą į filosofijos struktūrą vaizdžiai parodo jo sudaryta „pilno suskirstymo schema“²⁰:

Palyginę St. Šalkauskio filosofijos schemą su Pr. Dovydaičio, Pr. Kuraičio, Iz. Tamošaičio pasiūlytomis schemomis, pastebime jose tik nesminių skirtumų.

¹⁸ St. Šalkauskis, Kultūros filosofijos metmens, Kaunas, 1926, p. 13.

¹⁹ A. Maceina, Stasys Šalkauskis.— Kn.: St. Šalkauskis, Ateitininkų ideologija, Putnam, Conn, 1954, p. 23.

²⁰ St. Šalkauskis, Pasaulėžiūra ir filosofija.— „Logos“, 1924, Nr. 1, p. 53; St. Šalkauskis, Filosofijos įvada, p. 27.

Pasaulėžiūros ir filosofijos santykį St. Šalkauskis išdėsto labai painiai. Laikydamas pasaulėžiūros objektu pasaulio visumą, suprantamą kaip pasaulį ir gyvenimą, arba žmonių veikimą (universum), ir turėdamas omenyje pasaulėžiūros objekto bendrumą su teorinės ir praktinės filosofijos objektu, St. Šalkauskis šią filosofijos dalį laiko pasaulėžiūros mokslu, teorine pasaulėžiūros (Welt und Lebens—anschauung) dalimi. Vadinasi, filosofija, kurią sudaro pasaulėžiūros ir pažinimo mokslas, yra platesnė už pasaulėžiūrą. O tai neleidžia filosofijos laikyti teorine pasaulėžiūros dalimi²¹. Pasaulėžiūroje, be filosofijos, dar skiriama religinė pasaulėžiūra, nuomonės ir prietarai. Todėl pasaulėžiūra laikoma platesne sąvoka už filosofiją. Vadinasi, į pasaulėžiūrą įeina tik filosofijos dalis; pasaulėžiūros klausimais nelaikomi gnoseologijos klausimai. Tokia išvada—St. Šalkauskio filosofijos struktūrinės schemas, filosofijos skirstymo į pažinimo mokslą ir pasaulėžiūros mokslą dirbtinumo pasekmė. Neotomistai, nesilaikantys tokio skirstymo, išvengia panašaus prieštaravimo.

Filosofijos ir specialiųjų mokslų santykį St. Šalkauskis sprendžia, remdamasis tomistine mokslų klasifikacija, pagal kurią visos žmogiskosios žinios sudaro lyg trijų aukštų piramidę, kurios pagrindas—specialieji mokslai, o viršūnė—teologija²². Tačiau filosofijos skirstymas į dvi dalis—į bendrą mokslą ir visuotinį mokslą—nulemia šio santykio aiškinimo kai kuriuos specifinius bruožus. Jo požiūriu, „filosofija, kaip bendras mokslas, tiesia gnoseologinio pagrindo specialiesiems mokslams“, o „kaip visuotinas mokslas, jinais uždeda jiems viršūnę, sutraukdama atskirus pažinius į visuotinąją moksliskosios pasaulėžiūros sistemą“²³.

St. Šalkauskio supratimu, tikrąją filosofijos ir specialiųjų mokslų santykį išreiškia formalusis objektas: specialieji mokslai siekia artimesnių priežasčių pažinimo, filosofija—pirmųjų ir visuotinių priežasčių racionalaus pažinimo. Todėl filosofijos ir specialiųjų mokslų „savitarpines priedoles“ St. Šalkauskis išdėsto taip: „a) specialiesiems mokslams jokia prasme nevalia kištis į filosofijos sritį, nes jie privalo apsiriboti savo specialumu; b) filosofijai nevalia kištis su savo priemonėmis į specialiųjų mokslų sritis <...>; c) filosofija, kaip bendras ir visuotinis mokslas <...>, turi apsipažinti su bendromis atitinkamų specialiųjų mokslų išdavomis ir turi net teisės interpretuoti šitas išdavas tolimiausių priežasčių šviesoje; d) filosofijai konstatuojant suklydimo galimybę, specialusis mokslas turi išmintingumo prievolės patikrinti savo išdavus išvidinėmis savo tyrinėjimo priemonėmis“²⁴.

Tai rodo, jog specialieji mokslai priklauso nuo filosofijos. O tokia priklausomybė St. Šalkauskiui, kaip ir kitiems tomistams, reikalinga tam, kad ir filosofiją galima būtų paversti priklausoma nuo teologijos.

²¹ St. Šalkauskis, Pasaulėžiūra ir filosofija.—„Logos“, 1924, sąs. 1, p. 50.

²² Я. В. Мункявичюс, Современный католицизм и его философия, p. 43.

²³ St. Šalkauskis, Filosofijos įvada, p. 15.

²⁴ Ten pat, p. 17.